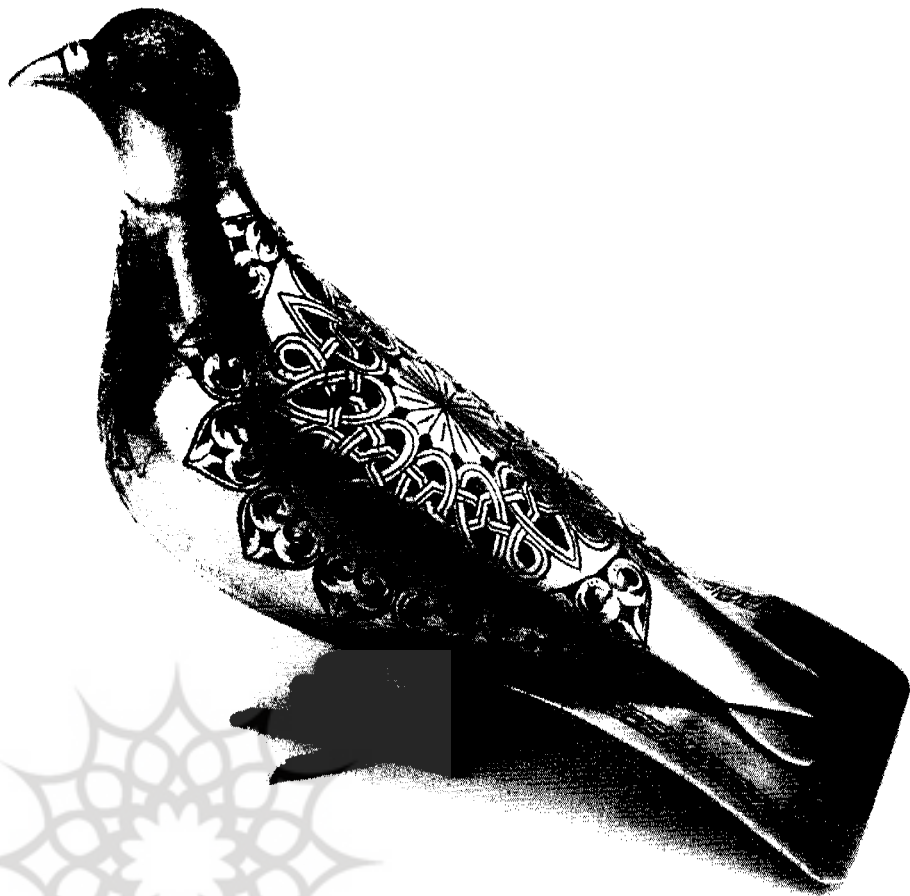

صنایع روستایی کشور و نقش ترویج در احیای آن

مقدمه

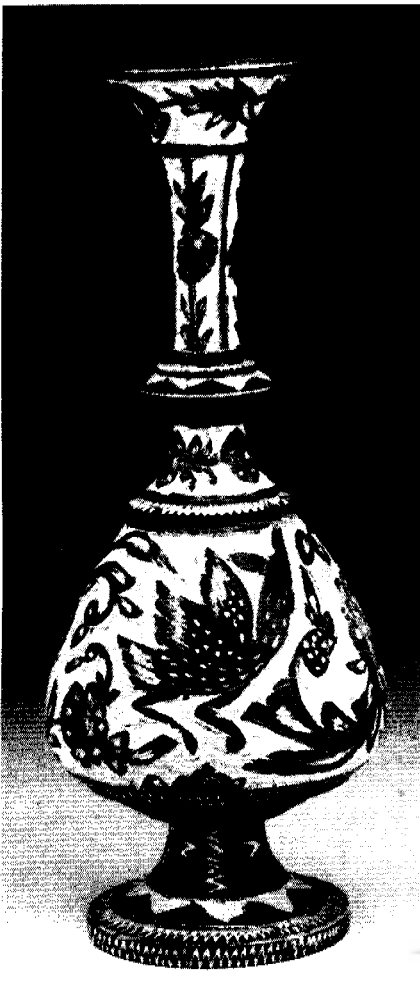
● عطیه عربی

آیا صنایع شهری و روستایی وجود دارد، صنایع روستایی شامل چه فعالیتهایی است؟ تاثیر آن بر رفح بیکاری و کم کاری در روستا چیست؟

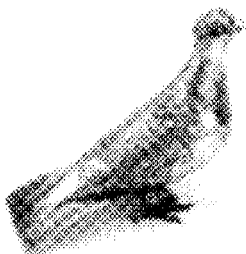
چه زمان می توان انقلاب صنعتی در روستاها و کشور پدید آورد؟ و چه زمان می توان صنعتگران کنونی در روستاها را تشویق کرد تا علاوه بر نوآوری و گسترش کارگاههای کوچک خود محصولات صنعتی گوناگون را تولید کنند؟ و در پایان، این سوال مطرح است که ترویج چه نقشی در احیا و گسترش صنایع روستایی دارد؟ در دوران قبل از انقلاب اسلامی ایران فرایند تضعیف همه جانبه بخش کشاورزی و روستایی در راستای پیروی از الگوهای توسعه وارداتی در سرلوحه اهداف و سیاستهای رژیم گذشته قرار داشته است از آنجا که بخش کشاورزی با بنیه قوی اقتصادی نتوانست با فرایند وابستگی سیاسی و اقتصادی رژیم گذشته همسویی و همخوانی داشته باشد لذا بر تضعیف همه جانبه مناطق روستایی و بخش کشاورزی اصرار ورزیده می شد و بر همین اساس نقش روستاها و بخش کشاورزی در اقتصاد ملی به موازات گذشت زمان بطور مستمر کاهش می یافت. علیرغم فعالیت های عظیمی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جهت رشد و توسعه بخش کشاورزی و محرومیت زدایی از مناطق روستایی به عمل آمد باید اذعان داشت که برخی از اثرات سوء رژیم گذشته در رابطه با بخش کشاورزی هنوز به طور مشخص دیده می شود.

با توجه به اصول قطعی انقلاب اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی که نیل به استقلال فرهنگی سیاسی و اقتصادی در سرلوحه هدفهای آن قرار دارد، دستیابی به خودکفایی اقتصادی بویژه تأمین فرآورده های کشاورزی که اقتصاد غالب روستاها و بیش از نیمی از تولید ناخالص ملی را تشکیل می دهد از جایگاه خاصی برخوردار است چراکه بدون آن استقلال اقتصادی و سیاسی و حتی فرهنگی امری ناممکن خواهد بود با پذیرش این مهم که کشاورزی مهمترین رکن و بلکه محور توسعه و استقلال است و نظر به ضرورت تأمین نیازهای کشاورزی توسط روستاها و روستائیان قاعدتاً تجهیز عاملهای تولید در نواحی روستایی ضرورت تام می یابد.

تأثیر صنایع روستایی بر رشد و توسعه صنعتی کشورها در حال توسعه از دو دیدگاه قابل بررسی است: ۱- اشتغال زایی ۲- متعادل کردن درآمد شهری و روستایی. اشتغال در روستا به دو بخش زراعی و غیرزراعی تقسیم می شود اشتغال زراعی مربوط به بخش کشاورزی و اشتغال غیرزراعی مربوط به مشاغل دیگر تولیدی معدنی خدماتی و ساختمان سازی است. صنایع روستایی مناسب ترین بخش اشتغال زایی غیرزراعی است که می تواند به

۹۰٪ بافندگان قالی را در مناطق روستایی زنان تشکیل می‌دهند و بقیه یعنی گلیم‌بافی جاجیم سکه‌دوزی و... تا ۸۰٪ نقش دارند در کشور ما حدود ۱۲ میلیون زن و دختر در بیش از ۲۸ هزار روستای کشور مشغول به فعالیت در عرصه صنایع دستی هستند.

عنوان بخش فعال گسترش باید تا از مهاجرت جوانان روستایی به شهرها بکاهد این صنایع با نیاز به سرمایه اندک تکنولوژی پایین و نیروی کار غیرماهر از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردارند از آنجا که کشور ما در حال گذار اقتصادی است و جمعیت همچنان به سیر صعودی خود ادامه می‌دهد تقاضا برای کار در شهرها رو به افزایش است و مهاجرت روستائیان به شهرها نیز موجب افزایش تقاضای بیشتر کار می‌شود زیرا کاهش سهم اشتغال زایی بخش کشاورزی در روستاها به دلیل پیشرفت تکنولوژی باعث افزایش بیکاری در روستاها می‌شود و بر شدت مهاجرت می‌افزاید مگر آنکه بخش دیگری بتواند اشتغال بیشتری را ایجاد کند صنایع روستایی تنها بخش تولیدی است که می‌تواند جایگزین مناسبی برای افزایش تقاضای کار در روستاها باشد و از حفری بی‌عدالتی‌ها و اختلاف درآمدی شدید بین شهر و روستا را کاهش دهد که این امر از یک سو باعث تشویق و ترغیب هرچه بیشتر آنان در راستای تولید افزونتر و از سوی دیگر زمینه سرمایه‌گذاری‌های بیشتری را در نواحی روستایی برای تولیدهای متنوع امکان‌پذیر می‌سازد در نهایت می‌توان گفت که با فعالیت صنایع روستایی از راه‌های گوناگون بخش کشاورزی در روستا تقویت می‌شود و هم بر اثر صنایع حاصل از این روند نواحی روستایی تثبیت می‌گردد و در درازمدت موجب تحول اساسی در روند حرکت‌های مهاجرت روستا به شهر در جهت معکوس خواهد شد. پس صنایع روستایی در جایی که کشاورزی کم رونق است وسیله‌ای است برای رونق گرفتن روستاها و بالا بردن سطح درآمد روستائیان و در جایی که کشاورزی رونق دارد و کار اصلی روستائیان است ایجاد صنایع روستایی می‌تواند تکمیل‌کننده فعالیت‌های کشاورزی و دامی باشد.

تعریف مفاهیم

صنعت Industry: به مجموعه فعالیتهایی گفته می‌شود که با فن آوری و کمک نیروهای ماهر بتواند کالایی را تولید کرد. روستا Village: خاستگاه اولیه صنایع بوده تولیدات صنایع دستی از روستا به شهرها عرضه می‌شود صنعتگران شهری از تبار روستا هستند در واقع محل تولید صنعت روستا بوده است. صنایع روستایی Rural Industries: تعریف سازمان جهانی کار: صنایع روستایی در نواحی روستایی یا مراکز روستایی مستقر هستند و عمدتاً از نیروی کار روستایی استفاده می‌کنند به طور کلی پیوندهای بازاری آنها از نظر جغرافیایی محدود است یا به بیانی این صنایع بیشتر مواد خام یا تولیدات محلی را به مصرف می‌رسانند و تولیدات آنها به بازارهای محلی عرضه می‌شود اما گاه ممکن است این صنایع تولیدات خود را به بازارهای ملی و بین‌المللی نیز عرضه کنند.

بر اساس گزارش مرکز کمیسیون اقتصادی سازمان ملل متحد برای آسیا و خاور دور (E. C. A. F. E) صنایع روستایی این چنین تعریف شده است: صنایع روستایی یا داخلی صنعتی است که تولید فرآورده‌های آن به مهارت نیاز داشته و حرفه‌ای است که تماماً یا عمدتاً به کمک اعضای خانواده جریان می‌یابد و تمام یا قسمتی از وقت آنها صرف این کار می‌شود.

طبقه‌بندی صنایع روستایی

این طبقه‌بندی بر اساس ملاک‌های مختلفی صورت می‌گیرد که تاکنون ۸ نوع طبقه‌بندی عنوان شده است نوعی از طبقه‌بندی که با وضعیت اقتصادی اجتماعی ایران بیشتر هماهنگی دارد عبارت است از:

۱- صنایع دستی و سنتی: صنایع دستی به مجموعه‌ای از هنر صنعتها اطلاق می‌شود که عمدتاً با استفاده از مواد اولیه بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به کمک دست و ابزار دستی موجب تهیه و ساخت محصولاتی می‌شود که در هر واحد آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل وجه تمایز اصلی این گونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی و کارخانه‌ای می‌باشد. در اینجا دو نوع طبقه‌بندی برای صنایع دستی ذکر می‌گردد:

الف) طبقه‌بندی بر مبنای روش و تکنیک ساخت: ۱- صنایع بافته‌های داری ۲- صنایع نساجی سنتی ۳- صنایع دستی بافتنی ۴- صنایع روکاری ۵- چاپ‌های سنتی ۶- نمدمالی ۷- سرامیک‌سازی و سفالگری ۸- شیشه‌گری ۹- قلم‌زنی ۱۰- مشبک‌کاری ۱۱- منبت‌کاری ۱۲- طراحی چوب ۱۳- خاتم‌سازی ۱۴- حصیربافی ۱۵- گیوه‌دوزی ۱۶- تولید فرآورده‌های پوست و چرم و...

ب) طبقه‌بندی از لحاظ خاستگاه اجتماعی: ۱- صنایع دستی جامعه عشایری ۲- صنایع دستی روستاها ۳- صنایع دستی جامعه شهری

ویژگی‌های صنایع دستی: ۱- تأمین قسمت عمده مواد اولیه مصرفی از صنایع داخلی ۲- داشتن بار فرهنگی ۳- عدم همانندی و تشابه با فرآورده‌های تولیدی دیگر ۴- عدم نیاز به سرمایه‌گذاری سنگین ۵- دارا بودن ارزش افزوده بالا ۶- قابلیت ایجاد و توسعه در مناطق مختلف ۷- قابلیت انتقال تجربیات به روش استاد و شاگردی ۸- حضور مؤثر و خلاق انسان و امکان ایجاد تنوع ۹- انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید توسط دست و ابزار دستی **مشکلات صنایع دستی:** ۱- مشکلات سازماندهی و تشکیلات ۲- مشکلات برنامه‌ریزی ۳- مشکلات آموزشی

۴- مشکلات اجتماعی و فرهنگی ۵- مشکلات اقتصادی ۶- مشکلات تولید ۷- مشکلات خارجی **قابلیت و نقاط قوت صنایع دستی:** ۱- وجود بستر و زمینه لازم و مساعد برای توسعه ۲- امکان تهیه مواد اولیه در داخل کشور ۳- برخورداری از سابقه‌های دیرینه ۴- تنوع ۵- وجود نیروی انسانی ماهر کارآزموده خلاق و مبتکر

۱- نقش زنان در صنایع دستی: ۹۰٪ بافندگان قالی را در مناطق روستایی زنان تشکیل می‌دهند و بقیه

صنایع روستایی یا داخلی صنعتی است که تولید فرآورده‌های آن به مهارت نیاز داشته و حرفه‌ای است که تماماً یا عمدتاً به کمک اعضای خانواده جریان می‌یابد و تمام یا قسمتی از وقت آنها صرف این کار می‌شود.

یعنی گلیم‌بافی جاجیم سکه‌دوزی و... تا ۸۰٪ نقش دارند در کشور ما حدود ۱۲ میلیون زن و دختر در بیش از ۲۸ هزار روستای کشور مشغول به فعالیت در عرصه صنایع دستی هستند شرکتهای تعاونی زنان تولیدکننده کشور پل ارتباطی شهر و روستا هستند و تولیدات صنایع دستی زنان را به شهرها منعکس می‌کنند بنابراین سرمایه‌گذاری در شرکتهای تعاونی روستایی باعث ترویج صنایع دستی کشور شده و نقش غیرقابل انکاری را در توسعه اقتصادی ایفا می‌کند.

۲- صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی: مجموعه فعالیت فرآوری روی مواد گیاهی و حیوانی را دربرمی‌گیرد که می‌توان از طریق تغییرات شیمیایی و فیزیکی به تبدیل و ذخیره‌سازی آن مواد پرداخت. این نوع صنایع به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱- صنایع تبدیلی کشاورزی ۲- صنایع تبدیلی دامپروری
هر سال نزدیک به ۱۶ تا ۲۰ میلیون تن از فرآورده‌های کشاورزی ضایع می‌شود که رفع این مشکل به احداث کارگاههای صنایع تبدیلی نیاز دارد.

انواع صنایع تبدیلی: ۱- صنایع غذایی: مهمترین قسمت صنایع تبدیلی می‌باشد در ایران حدود ۱۷ هزار فقره کارگاه تولیدی صنایع غذایی وجود دارد که ۳۶ هزار نفر در آن مشغول به کار می‌باشند. ۲- شیمیایی و سلولزی: هم اکنون حدود ۴۵۰۰ واحد تولیدی در کشور وجود دارد که قریب به ۱۲ هزار نفر در آنها مشغول به کار می‌باشند. ۳- صنایع نساجی ۴- صنایع فلزی: تولید ادوات کشاورزی مهمترین هدف این نوع صنایع است که توسعه این صنایع باعث تثبیت جمعیت روستا شده در سطوح کشور حدود ۸۰۰۰ واحد تولیدی وجود دارد که بیش از ۱۷۰۰۰ نفر بطور مستقیم در آن مشغول به فعالیت می‌باشند. ۵- صنایع کانی غیرفلزی

۳- خدمات فنی و صنعتی (صنایع کوچک روستایی): اولویت اصلی این نوع صنایع حمایت و پشتیبانی از بخش کشاورزی و مناطق روستایی است یکی از روشهای مهم پشتیبانی از صنایع کوچک تشویق صنایع بزرگ به استفاده از محصولات صنایع کوچک است.

اهداف ایجاد و گسترش صنایع روستایی در روستاها: هدف اصلی از احداث صنایع در روستاها فراهم کردن شرایط برای ایجاد روستاهایی فعال و پررونق با محوریت تولیدات کشاورزی و دامی تا سرحد خودکفایی در محصولات اساسی کشور می‌باشد که این خود اهداف جانبی بسیاری را دربرمی‌گیرد:

۱- بهبود کیفیت زندگی روستائیان و افزایش درآمد ۲- توزیع عادلانه فعالیت‌های اقتصادی

۳- استفاده مطلوب از نیروی انسانی موجود در روستا
۴- بهره‌برداری و بهره‌گیری مطلوب از منابع و امکانات تولیدی در مناطق روستایی

۵- کمک به کاهش مشکلات شهرها
اهمیت صنایع روستایی: صنایع روستایی از چند جهت اهمیت دارد:

۱- ریشه در فرهنگ و اعتقادات و آداب و رسوم مردم منطقه دارد.
۲- می‌توانیم به خارج از کشور صادر کنیم ۳- ابزار و مواد اولیه کار آن ساده است ۴- جلوگیری از واردات و...

خصوصیات صنایع روستایی: حال که تا حدودی مفهوم صنایع روستایی مشخص شد به مهمترین ویژگیهای صنایع روستایی می‌پردازیم که عبارتند از: ۱- مواد اولیه از منابع بومی و داخلی می‌باشد ۲- تکنولوژی دانش نیروی انسانی و قطعات آنها بومی هستند ۳- ریشه در فرهنگ و آداب و رسوم مردم دارد.

۴- نظام مدیریتی بر مبنای یافته‌های تجربی است ۵- سرمایه‌گذاری موردنیاز این دسته از صنایع اندک است
۶- انعطاف‌پذیری و سازگاری نسبت به شرایط متغیر ...

چگونگی مالکیت صنایع روستایی: ما در مورد صنایع روستایی دو ویژگی عمده را دنبال می‌کنیم: یکی نحوه مشارکت و نقش مردم و مالکیت صنایع روستایی است و دیگری وظایف زیاد و سنگین دولت می‌باشد زیرا ما به هیچ وجه در ایجاد صنایع روستایی نمی‌خواهیم که دولت صاحب و مالک صنایع روستایی باشد بلکه مالک آن باید خود روستائیان باشند. و وظیفه دولت تهیه طرح راه‌اندازی ماشین‌آلات، آموزش، تأمین مواد اولیه و سازماندهی می‌باشد تا کالاها از کیفیت خوبی برخوردار باشند.

رابطه کشاورزی با صنایع: ۱- رابطه مستقیم: صناعی که در مراحل مختلف تولید در زیربخشهای مختلف کشاورزی قرار می‌گیرند

و از طرفی امکان استقرار آنها در مناطق روستایی وجود دارد. ۲- رابطه غیرمستقیم: صنایعی که می‌توان خدمات فنی آنها را مورد استفاده جریان تولید قرار داد. ۳- هیچ گونه ارتباطی با کشاورزی ندارند ولی از آنجا که در افزایش توان اقتصادی روستایی مؤثرند می‌توانند در شکوفایی اقتصاد روستایی مؤثر باشند.

استقرار صنعت در روستا و نقش آن در بهره‌وری بخش کشاورزی

پایین بودن میزان بهره‌وری عوامل تولید که خود معلول موانع و محدودیت‌های زیربنایی است یکی از موانع اصلی در راستای رشد و توسعه کشاورزی است که مهمترین این عوامل عبارتند از:

۱- عدم توجه به زیرساخت‌های اقتصادی عمرانی، آموزشی و... ۲- کمبود سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ۳- کمبود پشتیبانی و خدمات‌رسانی در بخش کشاورزی ۴- کمبود یا نبود فرصت‌های شغلی ۵- عدم پیوند اساسی میان بخش کشاورزی و صنعت ۶- عدم توجه به توسعه انسانی

در پاسخ به این سوال مهم که چگونه می‌توان میزان بهره‌وری در بخش کشاورزی را افزایش داد باید موارد مختلفی را در این راستا دخیل دانست که در زیر به مهمترین این عوامل اشاره می‌شود:

۱- استفاده کمی و کیفی از عوامل تولید ۲- تخصیص بهینه عوامل تولید ۳- استفاده از تکنولوژی ۴- کاهش ضایعات ۵- آموزش نیروی انسانی ۶- استقرار نظام بهره‌برداری مناسب ۷- انجام امور زیربنایی

یکی از راهکارهای قابل طرح و مؤثر برای افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی پیوند صنعت با کشاورزی و استقرار صنایع روستایی به شکلی توسعه یافته در مناطق روستایی است. استقرار صنایع در مناطق روستایی از یک سو موجب ارتقاء کمی و کیفی تولیدات شده و از سوی دیگر با انسجام بافت تولید در مناطق روستایی منافع حاصل از آن در درون روستا متمرکز می‌شود نهایتاً اینکه توسعه صنایع روستایی و پیوند آن با بخش کشاورزی بوسیله راه‌هایی موجبات افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی را فراهم می‌سازد این راه‌ها عبارتند از:

۱- تکمیل زنجیره تولید در بخش کشاورزی و در درون مناطق روستایی

۲- ارائه خدمات قبل و حین تولید در بخش کشاورزی از طریق استقرار صنایع روستایی

۳- استقرار صنایع نگهداری برای انتقال ارزش افزوده بیشتر

۴- استقرار صنایع روستایی راهی به سوی اشاعه فرهنگ فن‌گرایی

علاوه بر بهره‌وری بیشتر آثار مثبتی نیز در پی دارد. ۱- جذب نیروی کار ۲- ارتقاء و متنوع ساختن کیفیت محصولات ۳- کاهش شکاف بین شهر و روستا ۴- ایجاد تعادل منطقه‌ای ۵- جذب سرمایه‌های بیشتر و... عوامل مؤثر در افزایش بهره‌وری شامل نیروی کار، زمان، سرمایه و انرژی می‌باشد.

نقش‌های صنایع روستایی: ۱- اقتصادی: شامل توسعه در سه زمینه کشاورزی صنعت و خدمات است ۲- اجتماعی و فرهنگی: الف) افزایش سطح زندگی ب) جلوگیری از مهاجرت ج) کاهش نابسان‌های اجتماعی

اثرات صنایع روستایی بر اشتغال زنان: مهمترین اثرات صنایع روستایی بر اشتغال زنان را در موارد زیر می‌توان خلاصه کرد: ۱- تواناسازی زنان ۲- کاهش بار تکفل و افزایش درآمد سرانه ۳- مهیاسازی امکان اشتغال مناسب در روستا ۴- دسترسی افراد به فرصت‌های آموزش حرفه‌ای ۵- تقویت حس استقلال حرفه‌ای ۶- مهیاسازی زمینه‌های اشتغال بیشتر زنان در آینده

ناحیه‌های صنعتی راه‌گشای رشد محصولات صنعتی: ناحیه‌های صنعتی روستایی زمین‌های آماده شده‌ای هستند که در یک موقعیت مناسب قرار دارند این ناحیه‌ها از صنعتگران و سرمایه‌گذاران حمایت می‌کنند تا کارگاه خود را با هزینه کمتر بسازند و زودتر به بهره‌وری و تولید برسند ناحیه‌های صنعتی محل تجمع واحدهای تولیدی فعال هستند که انگیزه سرمایه‌گذاری را برای علاقه‌مندان فراهم می‌کنند و زمینه‌ساز رشد و شکوفایی استعداد روستائیان می‌شوند.

اهداف ایجاد ناحیه‌های صنعتی: ۱- تسهیلات اعتباری و امکانات عمرانی آسانتر در اختیار متقاضیان قرار می‌گیرد ۲- نزدیک به جاده‌های اصلی احداث می‌شوند ۳- کنترل و استاندارد کردن کالا ۴- خدمات فنی و بازرگانی در زمان کمتر در اختیار متقاضیان قرار می‌گیرد ۵- کیفیت مناسب به خاطر رقابت تولیدی ۶- جلوگیری از آلودگی محیط زیست

تاکنون ۱۳۳ ناحیه صنعتی طراحی و در هر ناحیه ۵۰ کارگاه کوچک و بزرگ راه‌اندازی شده‌اند.

شناسایی تنگناها در مسیر صنایع روستایی: چرا سرمایه‌گذاران انگیزه لازم را برای سرمایه‌گذاری در صنایع روستایی ندارند؟ طبق مطالعات انجام شده و واقعیت‌های موجود تنگناهای صنایع روستایی را می‌توان به این شرح توضیح داد:

۱- جاده‌های نامناسب ۲- نداشتن سیستم حمل و نقل ۳- نبود آب کافی ۴- نداشتن نقدینگی کافی ۵- صادراتی نشدن ۶- رقابت مصرفی به جای رقابت تولیدی ۷- سرمایه‌های مردم در تجارت هزینه می‌شود تا تولیدی زیرا زودبازده و سودآورتر است.

سیاست‌های ایجاد صنعت در مناطق روستایی: ۱- کمک به تأمین امکانات مناسب زیربنایی ۲- فراهم آوردن تسهیلات آموزشی ۳- کمک به تأمین اعتبارات و تخصیص وام ۴- ارائه خدمات فنی ۵- ایجاد هماهنگی در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی صنایع با وزارتخانه‌های ذیربط ۶- اعمال سیاست تخفیف یا معافیت مالیاتی ۷- کمک و همکاری با مخترعین در جهت رشد و تأمین نیازهای صنایع و...

توسعه و ویژگی‌های آن: میسرأ به نقل از مریل جکسون می‌نویسد که توسعه به عنوان یک مفهوم

ما در مورد صنایع

روستایی دو ویژگی عمده

را دنبال می‌کنیم: یکی

نحوه مشارکت و نقش

مردم و مالکیت صنایع

روستایی است و دیگری

وظایف زیاد و سنگین دولت

می‌باشد زیرا ما به هیچ وجه در

ایجاد صنایع روستایی

نمی‌خواهیم که دولت صاحب و

مالک صنایع روستایی باشد

بلکه مالک آن باید خود

روستائیان باشند. و وظیفه

دولت تهیه طرح راه‌اندازی

ماشین‌آلات، آموزش، تأمین

مواد اولیه و سازماندهی

می‌باشد تا کالاها از کیفیت

خوبی برخوردار باشند.

متعالی دستاورد بشری و پدیده‌ای چند رشته‌ای است و فی نفسه یک ایدئولوژی (مسلك) به حساب می‌آید توسعه به دلیل اینکه دستاورد انسان محسوب می‌شود در محتوا و نمود دارای مختصات فرهنگی است و بر تحول ارگانیک دلالت دارد.

ویژگی توسعه: ۱- قضاوت ارزشی است که همراه با توسعه مطرح می‌باشد ۲- توسعه انسان با هدف آزادی و شکوفایی او

اهداف توسعه غلبه بر سوء تغذیه فقر و مرض می‌باشد.
رفع نیازهای اساسی از قبیل خوراک بهداشت اشتغال مسکن و آموزش جزء معیارهای توسعه می‌باشند. توسعه در سه بخش مطرح است: ۱- توسعه کشاورزی ۲- توسعه اقتصادی ۳- توسعه انسانی

توسعه صنایع روستایی: توسعه صنایع روستایی در وهله اول نیاز به شناسایی خود صنعت و وسایل آن از نقطه نظر فنی و اقتصادی و در وهله دوم ارتباط و پیوند آن با محیط پیرامون خودش که هم طبیعی و هم انسانی می‌تواند باشد.

استراتژی توسعه صنایع روستایی بخشی از استراتژی ملی کشور محسوب می‌شود و عبارت از یک شاخه علمی و اقتصادی و اجتماعی است که آگاهانه با اتخاذ سیاست معینی در جریانهای اقتصادی و اجتماعی چه در کل و چه در اجزاء تابعه آن اثر می‌گذارد. دو امر مهم توسعه صنایع روستایی عبارتند از: ۱- وجود صنعت در مناطق روستایی ۲- صنعتی کردن مناطق روستایی

سیاستهای اجرایی و نقش و جایگاه دولت در توسعه صنایع روستایی

۱- انتخاب مکانهای مناسب ۲- کمک به تأمین امکانات زیربنایی ۳- کمک به انجام برنامه‌های آموزشی و ترویجی در جهت افزایش کمی و کیفی تولیدات و ارتقاء سطح تکنولوژی ۴- اتخاذ تدابیر لازم به منظور بیمه کردن کارکنان ۵- انجام تبلیغات لازم در جهت شناساندن و ترغیب برای مصرف تولیدات و...
خط‌مشی‌ها و سیاستهای لازم برای توسعه صنایع روستایی

۱- بهره‌برداری مطلوب از مواد اولیه موجود در مناطق روستایی
۲- ایجاد اشتغال در مقیاس وسیع برای روستائیان و در سطوح پایین تخصص و مهارت در کارخانه‌ها و کارگاههای روستایی ۳- تأمین تمام یا قسمتی از نیازهای بازار محلی ۴- تأمین قسمتی از نیازهای صنایع بزرگ و شهری

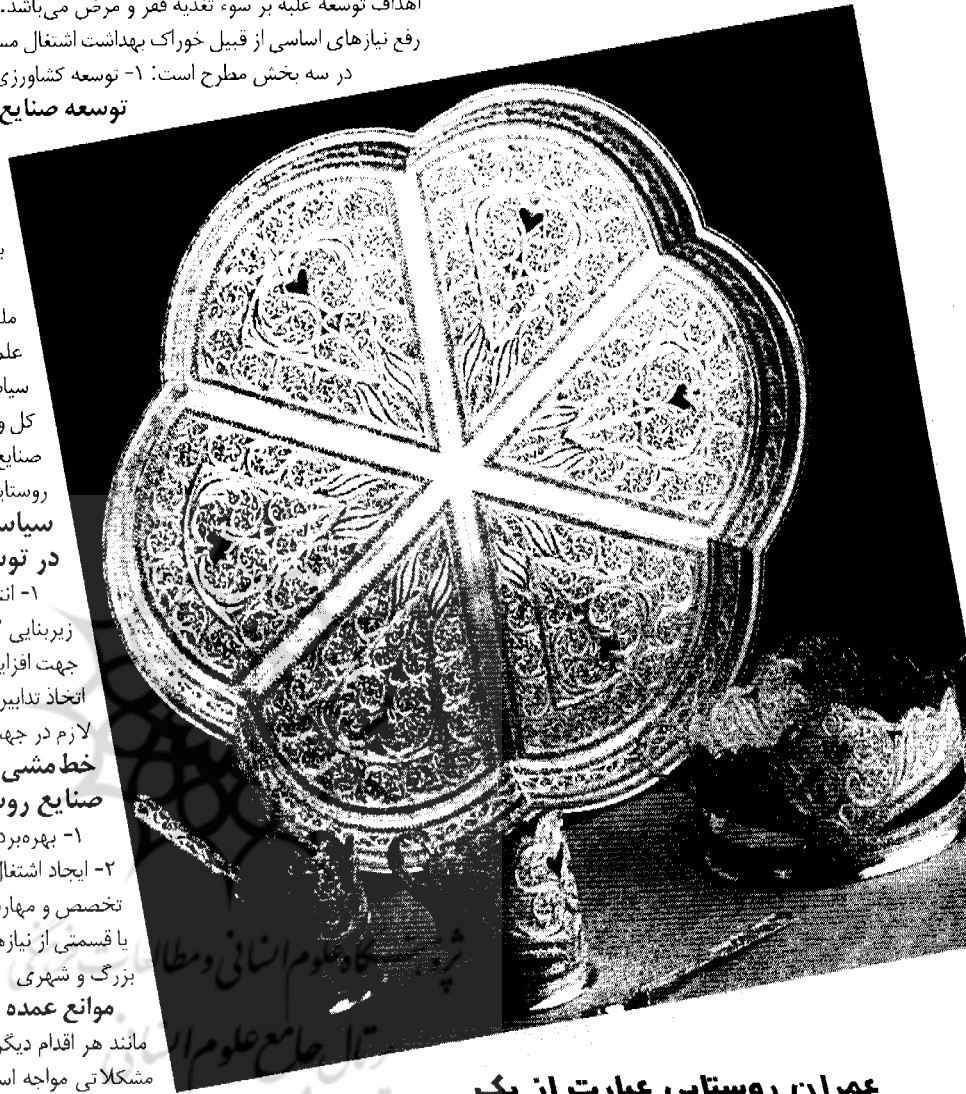
موانع عمده توسعه صنایع روستایی: توسعه صنایع روستایی مانند هر اقدام دیگری که برای توسعه مناطق روستایی انجام می‌شود با مشکلاتی مواجه است که در اینجا به بررسی این موانع می‌پردازیم: ۱- کمبود سرمایه ۲- عقب‌ماندگی تکنولوژی ۳- محدودیت بازار فروش ۴- فقدان زیربنای لازم ۵- کمبود پس‌انداز خصوصی ۶- فقدان نیروی انسانی ماهر و باسواد در روستا ۷- فقدان سازمان اجرایی مناسب برای اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری

عمران و توسعه روستایی: از دیدگاه بین‌المللی، کنفرانس بانک جهانی در سال ۱۹۷۵ چنین نتیجه‌گیری کرد که عمران روستایی عبارت از یک استراتژی برای اصلاح وضع اقتصادی و اجتماعی گروههای خاصی از مردم است که قشرهای فقیر جامعه بشمار می‌روند هدف عمران روستایی نو کردن جامعه روستایی و خارج کردن آن از حالت انزوا و پیوند دادن آن به بخشهای مدرن اقتصادی ملی است.

توسعه روستایی مستلزم: ۱- برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت بر مبنای استراتژی علمی ۲- ارزشیابی‌های مرحله‌ای و نهایی ۳- گسترش نهادهای فرهنگی ۴- گسترش سرمایه‌گذاری و تلاش در جهت رونق اقتصادی و بر مبنای این الزامها به جرأت می‌توان اظهار داشت که توسعه روستایی مستلزم یک عزم و اراده ملی است.

ارزشهای حاصل از توسعه روستایی: ارتقاء سطح دانش و بینش فنی و اجتماعی ۲- رشد شخصیت روستائیان ۳- اراده پایدار روستائیان در درک و کسب حقوق فردی و اجتماعی خود ۴- رشد اطلاعات عمومی و معلومات فنی ۵- فراوانی اشتغال ۶- صدور نیروی ماهر و متبحر ...

عوامل کندکننده، بازدارنده و یا منحرف‌کننده جریان توسعه روستایی: ۱- بی‌توجهی قانون‌گذاران سیاستگذاران و برنامه‌ریزان به مطالعات قبل از هرگونه تصمیم‌گیری ۲- عدم برخورداری از یک عزم

عمران روستایی عبارت از یک استراتژی برای اصلاح وضع اقتصادی و اجتماعی گروههای خاصی از مردم است که قشرهای فقیر جامعه بشمار می‌روند هدف عمران روستایی نو کردن جامعه روستایی و خارج کردن آن از حالت انزوا و پیوند دادن آن به بخشهای مدرن اقتصادی ملی است.

ملی ۳- تأخیر در تدبیر مشوقها و انگیزه‌های مداوم قانونی ۴- تأخیر در ادامه خدمات اعتباری ۵- نقصان تحرکات عمرانی، بی‌تفاوتی در مقابله با تداوم فقر فرهنگی، عدم احساس مسئولیت در قبال رکود فعالیت‌های اقتصادی روستایی و تشدید جریان مهاجرت روستائیان به مراکز شهری ...

مبانی سیاستگذاری برای توسعه روستایی: هر نوع سیاستگذاری به منظور توسعه روستایی باید مبتنی بر استراتژی جامع "تلقی روستا در حکم یک کانون تولیدی" باشد از جمله سیاستهای ارائه شده می‌توان موارد زیر را نام برد:

- ۱- سیاستهای مبتنی بر حمایت از سرمایه‌گذاری
- ۲- سیاستهای مبتنی بر حمایت از ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و جانبی
- ۳- سیاستهای مبتنی بر حمایت از نوسازی بهسازی و توسعه مسکن در مناطق روستایی
- ۴- سیاستهای مبتنی بر توسعه راههای روستایی
- ۵- سیاستهای مبتنی بر توسعه نهادهای فرهنگی بهداشتی رفاهی
- ۶- سیاستهای مبتنی بر توسعه و تأسیس جاذبه‌های توریستی در روستاها و ...

ماهیت ترویج کشاورزی: ترویج در معنای لغوی به معنی رواج دادن چیزی می‌باشد که مترادف با واژه انگلیسی Extension در زبان فارسی به کار گرفته شده. سوان سون وکلر در رابطه با ترویج کشاورزی معتقدند که آن یک شکل و یا ساختار بیکارچه نیست بلکه عبارت است از یک فرآیند آموزشی که هدف آن انتقال اطلاعات مفید و اثربخش به کشاورزان و کمک به آنان در فراگیری اطلاعات مزبور به منظور فراهم آوردن زندگی بهتر برای خود خانواده و جامعه است در ترویج اساس نیل به تحول و توسعه یاد گرفتن و یاد دادن است و فلسفه این مکتب بر سه رکن آموزش خودیاری و هم‌یاری استوار است.

جایگاه و نقش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه روستایی: تجربه‌های بدست آمده نشان می‌دهد که پشتوانه و محرک عمران روستایی توسعه روستایی است زیرا کشاورزی در روستاها منبع اشتغال و منشاء تولید و درآمد است و آموزش و ترویج کشاورزی به عنوان وسیله افزایش تواناییهای انسان نقش بسیار مهمی در توسعه کشاورزی ایفا می‌کند از این رو آموزش و ترویج کشاورزی به منظور توسعه کشاورزی به نوبه خود موتور عمران و توسعه روستایی محسوب می‌شود. اساساً توسعه روستایی با توسعه کشاورزی آغاز می‌شود و به کمک کشاورزی استمرار می‌یابد. با توجه به این نکات اهمیت آموزش و ترویج و افزایش درآمد کشاورزان آشکار می‌شود. آموزش و ترویج کشاورزی می‌تواند با رونق بخشیدن به کشاورزی و افزایش درآمد کشاورزان موازنه نابرابر موجود بین شهرها و روستاها را کاهش دهد از طرفی آموزش و ترویج کشاورزی در ایجاد جامعه بویا و سعادتمند روستایی نیز می‌تواند کمک موثری بنماید.

در چنین جامعه‌ای که مردم در رفاه و آسایش و سعادت به سر می‌برند به تحقیق در آن جامعه شرایطی اساسی برای رشد متعادل شهرها و روستاها بوجود آمده نتیجه آن ایجاد و دوام ثبات سیاسی و اجتماعی کل جامعه خواهد بود. برنامه‌های آموزش و ترویج کشاورزی و تعلیم مهارت‌های مناسب به روستائیان در صورتی که منطبق با احتیاجات و شرایط ویژه روستاها و روستائیان طرح و به مورد اجرا درآید از عوامل کلیدی توسعه روستایی به شمار می‌آید. همچنین اجرای برنامه‌های یاد شده تأثیر مهمی در حل سه مشکل اصلی و متداول در مناطق روستایی جهان سوم دارد. این سه مشکل عبارتند از: ضعف و کمبود تولید، نابرابری در توزیع درآمدها و شرکت نکردن مردم در کارهای عمرانی به طور خلاصه محور کلیدی در توسعه و عمران روستایی انسان است و انسان به وسیله آموزش دانا می‌شود و می‌تواند محیط اقتصادی اجتماعی فرهنگی و سیاسی را به کنترل خود درآورد و در نتیجه از منابع بدست آمده بهره‌برداری و استفاده مناسب و صحیح نماید. باور ما این است که روستایی باید به توسعه برسد یعنی با این باور زندگی می‌کنیم و راه، توسعه انسانی است و آن هم در گرو آموزش است.

در کلیه کشورها مشخص گردیده که عامل انسان اساسی‌ترین فاکتور در فرایند توسعه است و در این راستا سازمانهای ترویج و آموزش که دارای بیشترین وظیفه آموزشی هستند نسبت به گذشته درک بهتری از مسائل پیدا کرده‌اند صرف‌نظر از ماهیت استراتژی توسعه که در کشورهای مختلف جهان اتخاذ می‌گردد امروزه یک توافق کلی وجود دارد دال بر اینکه ترویج و آموزش کشاورزی دارای نقش و جایگاهی مهم در بهبود کشاورزی کشورهای در حال رشد می‌باشد.

ترویج یک ابزار انعطاف‌پذیر است که می‌تواند خود را با شرایط مختلف تطبیق دهد این وسیله بهتر از هر ابزار دولتی می‌تواند بین کشاورزان موثر واقع شود خدمات ترویج تا حد امکان وظیفه تماس مستقیم با توده کشاورزان را بر عهده دارد گاهی اینگونه خدمات تنها روش تماس بین سازمانهای عمرانی دولتی و روستائیان می‌باشد و وظیفه دیگر ترویج این است که فرایند توسعه روستایی را بر عهده می‌گیرد که دارای اهمیت بسیار است. این امر تلاش در جهت کاهش نابرابریهای منطقه‌ای و اجتماعی است ترویج و آموزش می‌توانند به عنوان یک ابزار در روستاهای توسعه نیافته عمل نمایند. در سیستمهای سیاسی اقتصادی اجتماعی در کشورهای جهان وظیفه نقش و مسئولیت کارکنان ترویج ممکن است به صورتی متفاوت تعیین شود در کشورهایی که اقتصاد آنها بصورت متمرکز کنترل می‌شود خدمات ترویج یک ابزار حکومتی است و وظیفه آن نائل آمدن به اهداف تعیین شده از سوی حکومت است ولی در کشورهای غرب عکس این و روش اعمال می‌گردد در این کشورها وظیفه و مسئولیت اصلی ترویج یاری رساندن به کشاورزان و ایجاد علاقه و انگیزش در بین آنهاست نه تحمیل طرحهای دولتی به آنان.

نظام ترویج منحصر به عرصه کشاورزی نیست بلکه حوزه‌های مختلف و متنوعی را که با اقتصاد بهداشت و تحولات اجتماعی و... روستائیان مرتبط می‌باشد را دربرمی‌گیرد

بلاخص مواردی مانند صنایع روستایی که ضمن ارتباط با بخش کشاورزی تأثیر بسزایی بر اقتصاد روستا دارد.

**طرح و اعمال سیاستهای
اندیشمندانه متکی بر بررسیهای
دقیق علمی این افق امید را
همواره برای ملت ایزان
روشن نگه می‌دارد که روستاها
منبع و منشأ اشتغال تولید و
زندگی است مشروط بر آنکه
متفکران قانونگذاران
سیاستگذاران برنامه‌ریزان و
مجریان همراه با مردم
روستایی برای توسعه و عمران
آنها بکوشند.**

ارتباط نظام ترویج با نظام تولید در عرصه صنایع روستایی

نظریه پردازیهایی نوین در حوزه ترویج بیانگر این نکته است که نظام ترویج منحصر به عرصه کشاورزی نیست بلکه حوزه‌های مختلف و متنوعی را که با اقتصاد بهداشت و تحولات اجتماعی و... روستائیان مرتبط می‌باشد را دربرمی‌گیرد بالاخص مواردی مانند صنایع روستایی که ضمن ارتباط با بخش کشاورزی تأثیر بسزایی بر اقتصاد روستا دارد علاوه بر موارد فوق صنایع روستایی در اقتصاد کلان مملکت نیز نقش قابل توجهی دارد و در عرصه صادرات غیرنفتی مقام اول را به خود اختصاص داده است آنچه که در این رابطه حائز اهمیت است اینکه تولید در عرصه صنایع روستایی کشور حالتی سنتی و پراکنده دارد و ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های بالقوه فراوانی در این عرصه وجود دارد که می‌باید فعال شود و یکی از عوامل و ابزارهای مهمی که می‌تواند این منابع و ظرفیت‌ها را فعال نماید نظام ترویج است. توسعه منابع انسانی از طریق تعلیم و آموزش ایجاد و توسعه نوآوری، سازماندهی و ساماندهی نیروی انسانی، توسعه تشکلهای، ترویج تکنولوژیهای نوین و مدرن توسعه، خلاقیت و ابتکار و... از اصلی‌ترین مواردی است که در عرصه صنایع روستایی می‌باید مورد توجه نظام ترویج قرار داشته باشد.

با توجه به موارد گفته شده در بالا می‌توان پنج وظیفه عمده ترویج را اینگونه بیان نمود.

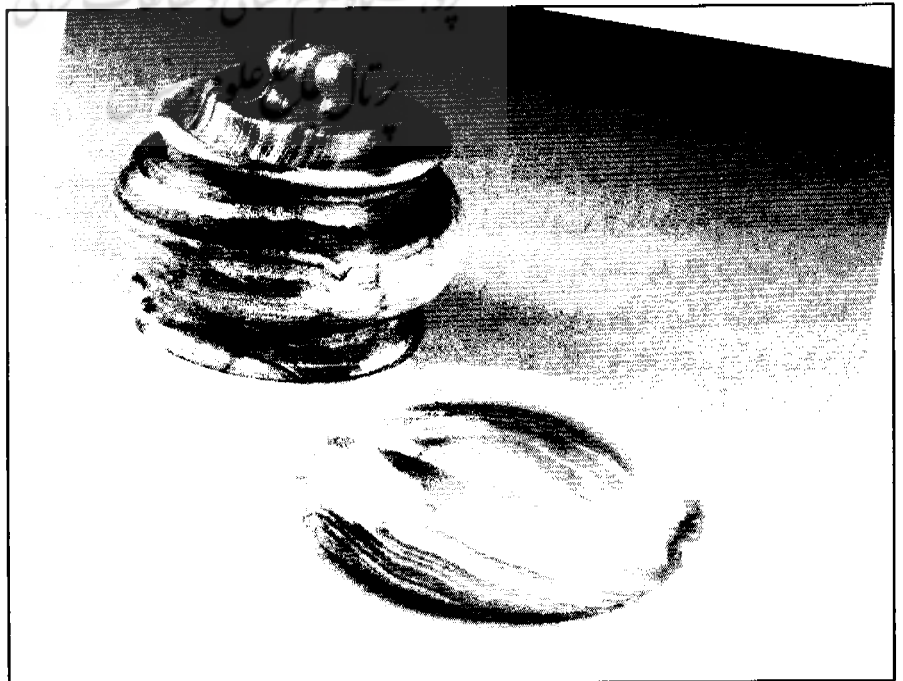
یک وظیفه ترویج آموزش است که از دو جنبه بررسی می‌شود یکی توسعه منابع انسانی و دیگری جلوگیری از فرسایش آن عوامل آموزش روستایی در حقیقت با نیروی فرسایش مقابله و تولیدکنندگان را به وسیله آن نیرومند می‌کنند منظور از آموزش حرکتی نظام‌دار برای آگاهانیدن مردم است که به صورت رسمی در قالب کلاس و مدرسه و یا به صورت غیررسمی در قالب فعالیتهای ترویجی و اشاعه تکنولوژی تولید انجام می‌شود با آموزشهای ترویجی باید تولیدکنندگان فعلی را در مسیر تولید نگاه داشت و بر توان حرفه‌ای آنان بیش از پیش افزود تا بتوانند با عوامل متنوع و فعال فرسایش انسانی به خوبی مقابله کنند.

وقتی این نیروی انسانی توسعه یافت با کمک نیروی ترویج گردهم آمده و تشکلهایی را بوجود آورند که این تشکلهای در کنار یکدیگر باعث ورود و رونق صنایع شده و صنایع روستایی فراموش شده را احیا می‌کنند حال وظیفه دیگر ترویج انتقال تکنولوژی مناسب با صنایع می‌باشد که بایستی این تکنولوژی را منتقل و سعی در متقاعد کردن کشاورزان و روستائیان در استفاده از آن کنند و حضور مستمر و فعال نظام ترویج در ارائه اطلاعات لازم در خصوص تمامی مراحل و عوامل تولید مؤثرترین گامها را برای بهره‌برداری بیشتر خواهد برداشت و این امکان ندارد جز با یک مدیریت صحیح و موفق. مدیریت صنایع روستایی زیر نظر وزارتخانه‌های مختلف و سازمانهای مربوطه می‌باشد که ترویج وظیفه اجرای آن را بر عهده دارد.

نتیجه‌گیری

مروجین با آموزشهای لازم می‌توانند در جهت استقرار صنایع روستایی گامهای اساسی را بردارند ترویج با آموزش روستائیان آنها را با اهداف صنایع روستایی آشنا می‌کند و در نتیجه دید فکری جدید و روشنی را بوجود می‌آورد ترویج به روستائیان می‌آموزد که چگونه با استقرار صنایع در روستاها به کمیت و کیفیت تولید افزوده و میزان بهره‌وری بخش کشاورزی را بالا ببرند که به تبع آن اقتصاد روستایی بهبود می‌یابد آنها یاد می‌گیرند که چگونه صنایع در توسعه کشاورزی روستا و اقتصاد ملی نقش اساسی و بنیادی را بازی می‌کند و قطعاً با این شناخت در جهت پیشرفت آنها تمام سعی و همت خویش را به کار می‌برند در نهایت شاید بتوان گفت که آموزش روستائیان و یا در یک کلام ترویج بتواند نقش اساسی را در توسعه صنایع روستایی ایفا نماید.

ترویج با آموزش نیروی انسانی به توسعه این منابع اقدام خواهد کرد و از فرسایش آنها جلوگیری می‌نماید در نتیجه نیروی تولید بخش صنایع روستایی توسعه خواهد یافت که این نیرو با ایجاد تشکلهای و تعاونی‌های تولید صنایع روستایی برای احیای آن اقدامات لازم را انجام خواهند داد و این امر ممکن نیست مگر اینکه بهترین شیوه تولید یا به عبارتی مناسب‌ترین تکنولوژی ارائه شود و اگر اطلاع‌رسانی کافی در استفاده از این تکنولوژی ارائه نشود کشاورزان تمایلی به استفاده از آن ندارند و در نتیجه با نداشتن تکنولوژی، بازده تولید کاهش یافته و ما شاهد گرایش نیروی انسانی از مناطق روستایی به مناطق شهری خواهیم بود و تمام این عوامل در گرو مدیریت موفق و صحیح خواهد بود که ترویج بازوان توانای آن به حساب می‌آید. با اعمال سیاستهای مناسب انگیزه‌های لازم برای سرمایه‌گذاری و مشارکت بخش خصوصی در توسعه و عمران روستایی پی‌ریزی می‌گردد امکانات و فرصتهای جدید و جدیدی برای ایجاد و توسعه اشتغال در روستاها مهیا می‌شود تسهیلات

**توسعه به عنوان یک مفهوم
متعالی دستاورد بشری و
پدیده‌ای چند رشته‌ای است و
فی نفسه یک ایدئولوژی
(مسلک) به حساب می‌آید
توسعه به دلیل اینکه دستاورد
انسان محسوب می‌شود در
محتوا و نمود دارای مختصات
فرهنگی است و بر تحول
ارگانیک دلالت دارد.**

ضروری نوسازی و بازسازی مسکن و بهبود محیط روستایی توأم با تأسیسات رفاهی توسعه می‌یابد امکانات ارتباطی و رفت و آمد به روستاها به تبع این تحولات گسترش می‌یابد تشکلهای قانونی و عرفی و تعاونی محل یویا و پایدار می‌گردند و در پی آن اشتغال و تولید در روستاها ارتقاء می‌یابد و زندگی روستایی رونق روزافزون پیدا می‌کند اینها سابقه رویدادها و پیامدهای تجربی زندگی بشر به قدمت تاریخ مدنیت است.

طرح و اعمال سیاستهای اندیشمندانه متکی بر بررسیهای دقیق علمی این افق امید را همواره برای ملت ایران روشن نگه می‌دارد که روستاها منبع و منشأ اشتغال تولید و زندگی است مشروط بر آنکه متفکران قانونگذاران سیاستگذاران برنامه‌ریزان و مجریان همراه با مردم روستایی برای توسعه و عمران آنها بکوشند. امید است که مسائل سیاسی و درگیریهای اقتصاد نفتی و پیامدهای اجتماعی آن باعث نشوند که اندیشمندان و مسئولان این سرزمین پرپرکت حتی دمی از فکر توسعه و عمران روستایی و تعالی کیفی روستائیان غافل بمانند.

پیشنهادهات

۱- افزایش اعتبارات بانکی با سود کمتر از نرخ تورم ۲- اعطای معافیت‌های مالیاتی ۳- حذف قوانین دست و پاگیر اداری ۴- حذف پیمان‌سپاری جهت رشد صادرات ۵- ارائه آموزشهای ضمن کار ۶- توجه به نقش فعال زنان ۷- ارائه کمک‌های مالی و حمایتی دولت ۸- کشف استعدادهای جوانان ۹- برگزاری کلاسها و دوره‌های آموزشی ۱۰- برقراری نمایشگاههای داخلی ۱۱- هماهنگ‌سازی توسعه صنایع روستایی در راستای دیگر صنایع و وجود نوعی سیاست جامع برای توسعه آنها

پی نوشت

۱- آمارهای موجود بر اساس آمارگیری سال ۱۳۷۷ سازمان آمار ایران می‌باشد.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- آهانگران. داوود. "نقش صنایع کوچک در رشد توسعه اشتغال و صادرات کشور". تعاون، شهریور ۷۸، شماره ۹۶.
- ۲- ابراهیم‌زاده، عیسی. "کشاورزی صنایع و توسعه روستایی". سنبله، دوره ۸، شماره ۷۱.
- ۳- افتخار، رفیع. "صنایع دستی و روستایی پیشه‌ای ماندنی از زنان". پیام زن، سال پنجم، بهمن ۷۵، شماره یازدهم، شماره پیاپی ۵۹.
- ۴- افزایش بهره‌وری شرط تحقق اهداف صنایع روستایی. صالحین روستا، سال یازدهم، بهمن ۵۷، شماره ۸۳۳ صفحه ۱۰.
- ۵- امیرانی، محمدهادی. "استقرار صنعت در روستا و نقش آن در بهره‌وری بخش کشاورزی". جهاد، سال هجدهم، شماره ۲۱۶-۲۱۷.
- ۶- امیرانی، محمدهادی. "روند بکارگیری رهیافت‌های ترویج در کشورهای جهان". جهاد، سال بیست و یکم، بهمن و اسفند ۸۰، شماره ۲۴۶-۲۴۷.
- ۷- تقویت صنایع روستایی تأمین‌کننده منافع روستائیان. جهاد روستا، سال ششم، شماره ۱۹۱.
- ۸- جنان‌صفت، محمدصادق. "وضعیت کنونی صنعت در روستاها". جهاد، سال یازدهم، شماره ۱۳۶.
- ۹- جهانگرد، اسفندیار. "نقش صنایع روستایی در اقتصاد ایران". جهاد، سال شانزدهم، شماره ۱۹۱-۱۹۰.
- ۱۰- خزاعی قونردی، علی. "صنایع روستایی تحولات و توسعه". فصلنامه روستا و توسعه، سال اول، شماره ۲ و ۳.
- ۱۱- رحیمی، موسی. "صنایع روستایی ضامن توسعه روستا". صالحین روستا، سال پانزدهم، بهمن ۷۵، شماره ۱۳۳.
- ۱۲- شناسایی تنگناها در مسیر صنایع روستایی. صالحین روستا، سال پانزدهم، بهمن ۷۵، شماره ۱۳۳.
- ۱۳- شهبازی، اسماعیل. توسعه و ترویج روستایی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۷۸
- ۱۴- شهبازی، اسماعیل. "مبانی سیاستگذاری برای توسعه روستایی در ایران". جهاد، سال پانزدهم، شماره ۱۷۵.
- ۱۵- صاحبی، صادق. "صنایع روستایی و نقش آن در توسعه کشور". جهاد، سال پانزدهم، شماره ۱۷۵.
- ۱۶- صبوری، محمدصادق و سیدفرج‌الله حسینی. بررسی نقش ترویج در بازاریابی محصولات کشاورزی. جهاد، سال بیست و یکم، شهریور و مهر ۸۰، شماره ۲۴۲-۲۴۳.
- ۱۷- کشاورز، م. "صنایع تبدیلی راه جلوگیری از ضایعات کشاورزی". صالحین روستا، سال چهاردهم، مرداد ۷۵، شماره ۱۱۷.
- ۱۸- محمدقلی‌نیا، جواد و عنایت عباسی. "زن و روستا". سنبله، شماره ۱۰۷.
- ۱۹- محمودنژاد، منصور. "امتیازات و تشکیمات توسعه صنایع کوچک در بعضی از کشورهای در حال توسعه (قسمت آخر)". جهاد، سال هشتم، دی ۶۷، شماره ۱۱۴.
- ۲۰- مردوخی، بایزید. "صنایع روستایی ایران بررسی وضعیت شرایط توسعه". اقتصاد کشاورزی و توسعه، پاییز ۷۲، شماره ۳.
- ۲۱- مقدمه‌ای بر توسعه صنایع روستایی. معاونت طرح و برنامه، دفتر مطالعات اقتصادی، دی ۶۹.
- ۲۲- موسوی، فروغ‌السادات. "مشارکت زنان روستایی در عرضه صنعت هنر و زندگی". صالحین روستا، سال پانزدهم، آذر ۷۵، شماره ۱۳۱.
- ۲۳- ناحیه‌های صنعتی راهگشای رشد محصولات صنعتی در روستا. صالحین روستا، سال پانزدهم، بهمن ۷۵، شماره ۱۳۳.
- ۲۴- هاشمی، یوسف. "مقدمه‌ای بر توسعه روستایی". ویژه‌نامه هفته جهاد کشاورزی، دی ۸۰، صفحه ۴.